

ІДЕЇ ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розглянуто основні ідеї про справедливість у історично-просторовій перспективі, починаючи від Античності і до сучасних особливостей процесів глобалізації. Авторкою здійснено спробу схематизації цих ідей в системі координат «особистість/соціальна група – держава - світ».

Keywords: *justice, global justice, First modernity, Second modernity, nation state's container.*

Ключові слова: *справедливість, глобальна справедливість, Перший модерн, Другий модерн, «держава-контейнер».*

Ключевые слова: *справедливость, глобальная справедливость, Первый модерн, Второй модерн, «государство-контейнер».*

Поняття справедливості є не новим та базовим у суспільстві, що стоїть в одному ряді із ідеями про свободу та рівність. Вивчення справедливості вимагає ретельної підготовки в аналізі та синтезі методологічних та методичних підходів щодо поняття. Насамперед, тому що справедливість в один і той самий час, може бути як особистою характеристикою, так і правовою та моральною категорією. Варто зважити на те, що справедливість характеризується полярними якостями, як статичністю, так і динамічністю водночас.

Саме тому, **метою** цієї статті є визначення особливостей ідей про справедливість у конкретних просторово-часових розрізах.

Задля досягнення цієї мети, авторка ставить перед собою такі **завдання**:

1). Опираючись на теорію У. Бека про Перший та Другий модерн [3; 4], сформулювати систему координат «особистість/соціальна група – держава - світ» як форму для аналізу й синтезу ідей про справедливість.

2). Проаналізувати та синтезувати основні ідеї та бачення справедливості в Античний час, Середньовіччя, Новий час, період XIX та XX ст.

3). Окреслити особливості сучасності як платформи для формування й поширення глобальної справедливості.

4). Визначити систему координат «особистість/соціальна група – держава - світ» за попередньо проаналізованими просторово-часовими точками.

Зважаючи на те, що ми розглядаємо ідеї про справедливість в ретроспективі та сучасності, варто окреслити основні риси процесів у світі, опираючись на тези У. Бека, основною із яких є нинішній перехід від часу Першого модерну до Другого модерну в умовах глобалізації [4, с. 54-60]. Цей перехід, насамперед, характеризується розмиванням національних кордонів, чи то пак, руйнуванням «держави-контейнера». Світове суспільство, яке утворюється у процесі глобалізації, у багатьох сферах (економічній, політичній, соціальній, культурній тощо) ставить під сумнів могутність національної держави, вздовж та впоперек пронизуючи її кордони великою кількістю різноманітних, не пов'язаних із конкретно визначеною територією соціальних залежностей, ринкових відносин, мережею комунікацій, неподібними звичаями та інтересами населення [4, с. 14].

Відповідно до вищевикладеного, система координат ідей про справедливість, окрім осей «особистість/соціальна група» (мікро-/мезорівень) та «держава» (макрорівень), утворює ще одну вісь – «світ» (мегарівень), так званий трьохвимірний простір формування та визначення ідей про справедливість. Власне, ідея утворення нового – мегарівня дослідження соціальних процесів та явищ, запропонована Н. Дж. Смелзером, на нашу думку, якнайкраще допоможе з'ясувати особливості процесів формування, протікання ідей та уявлень про соціальну справедливість у сучасному світі поміж чотирьох рівнів аналізу [7, с. 91-115].

Перші ідеї про справедливість можна знайти в античній та східній філософії. Зокрема, у Сократа, Платона («Держава») та в Арістотеля («Політика»), які не розмежовують справедливість конкретної людини та справедливість держави. Власне, Арістотель перший запропонував ширше та

вужче визначення справедливості: 1) відноситься до закону, і в цьому значенні справедливість трактується як одна із найважливіших чеснот, що охоплює всі інші цінності; 2) торкається розуміння справедливості як особливої більш вузької цінності чи чесноти, відмінної від інших [5, с. 44]. В творах Арістотеля виділяється три форми справедливості: розподільча, урівнююча та обмінна (ця класифікація залишається актуальною і досі). Іншими словами, в період Античності, справедливість як риса особистості, фактично, означає й справедливість соціальних інститутів.

Період Середньовіччя характеризується релігійною інтерпретацією справедливості, яка детермінується законом Божим – так зване вчення про божу справедливість. Фома Аквінський розрізняє такі типи справедливості: законну (хороші закони, які є обов'язковими для виконання кожними), комутативну (регулює відносини між індивідами, базується на договорі та обміні) та дистрибутивну (результат діяльності володарів, що залежить від їхніх особистих якостей) [2, с. 154-178]. Існує й особливе бачення справедливості різними гілками християнства: у візантійському обряді справедливість – це, свого роду, милосердя, обдарування (наприклад, діяння Святого Миколая). В той час як в католицизмі, увагу звернено на важливість та умови відновлення справедливості у світі. Поміж тим, саме у цей період зароджуються ідеї про універсальність справедливості, що щоразу частіше піднімається нині, в час глобалізаційних процесів.

Новим поворотом в ідеях справедливості є Новий час, коли справедливість, де-факто, вже не асоціюється із релігійними постулатами, що панувало у Середньовіччі. В теорії суспільного договору справедливість постає як політична цінність (О. Гоббс, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо), з одного боку, так й риса правової держави, із регулятивною функцією у соціальних відносинах, з іншого боку. Також, з'являється людина як посередник між уявним ідеалом (справедливості) та її практичним здійсненням.

Наступним етапом у розвитку ідей про справедливість можна вважати кінець XVIII - XIX століття, а саме, час формування основних політичних ідеологій, а, також, концепцій «національної держави». На цьому етапі

з'являється, так звана «контейнерність» (послугуючись термінологією У. Бека), коли справедливість формується та функціонує у рамках «контейнеру-держави», і, в основному, у дискурсі пануючої у ній ідеології, законів.

Власне, якщо можна так визначити, наступний послідовний етап – ХХ століття, характеризується «прикладною» справедливістю, коли політика держави (ідеологія, принципи, цінності «зверху») визначає постулати справедливості, та навпаки – постулати справедливості визначають політику держави, і можна припустити, є одним із факторів формування уявлень щодо неї.

Ще одним проявом обґрунтування визначення ХХ століття в розвитку підходів до справедливості як періоду «прикладності» справедливості є, хоча б біографії основних ідеологів концепції справедливості. Наприклад, Джон Роулз із його концепцією справедливості як чесності, що досі має своїх прихильників та критикантів, свого часу розробивши ліберально-державницьку концепцію внутрішнього й міжнародного права, заклав основу для того, щоб основні виділені ним принципи й досі застосовувалися у політиці США. Теорія справедливості як чесності Дж. Роулза базується на двох принципах [6, с. 102]:

1). Кожна людина повинна мати рівні права відносно найбільш великої схеми рівних основних свобод, сумісних з подібними схемами свобод для інших.

2). Соціальні і економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб: (а) від них можна було б розумно очікувати переваг для всіх, і (б) доступ до положень (positions) і посад був би відкритий усім.

Досягнути стійкості концепції справедливості можна за умови публічного визнання її реалізації соціальною системою, що принесе із собою відповідне почуття справедливості [6, с. 158].

Точніше, за Дж. Роулзом моделювання концепції справедливості відбувається, також, і завдяки принципу розподілу відповідно до моральних заслуг або ж залежно від користі для суспільства. Тоді як Р. Нозік зазначає, що розподіл відбувається залежно від статично виваженої суми моральних заслуг, корисності для суспільства та потреб. Ф. А. Хаєк виступає із запитанням до

попередніх двох тез: чи можливо визначити індивідуальні моральні заслуги? [10, Р. 183-228]. Таким чином, заперечуючи концепцію змодельованої розподільної справедливості, та пропонує модель, де кожен отримує відповідно до кількості благ, наданих іншим, у яких є ресурси, щоб бути корисними тим, хто корисний їм [8, с. 245].

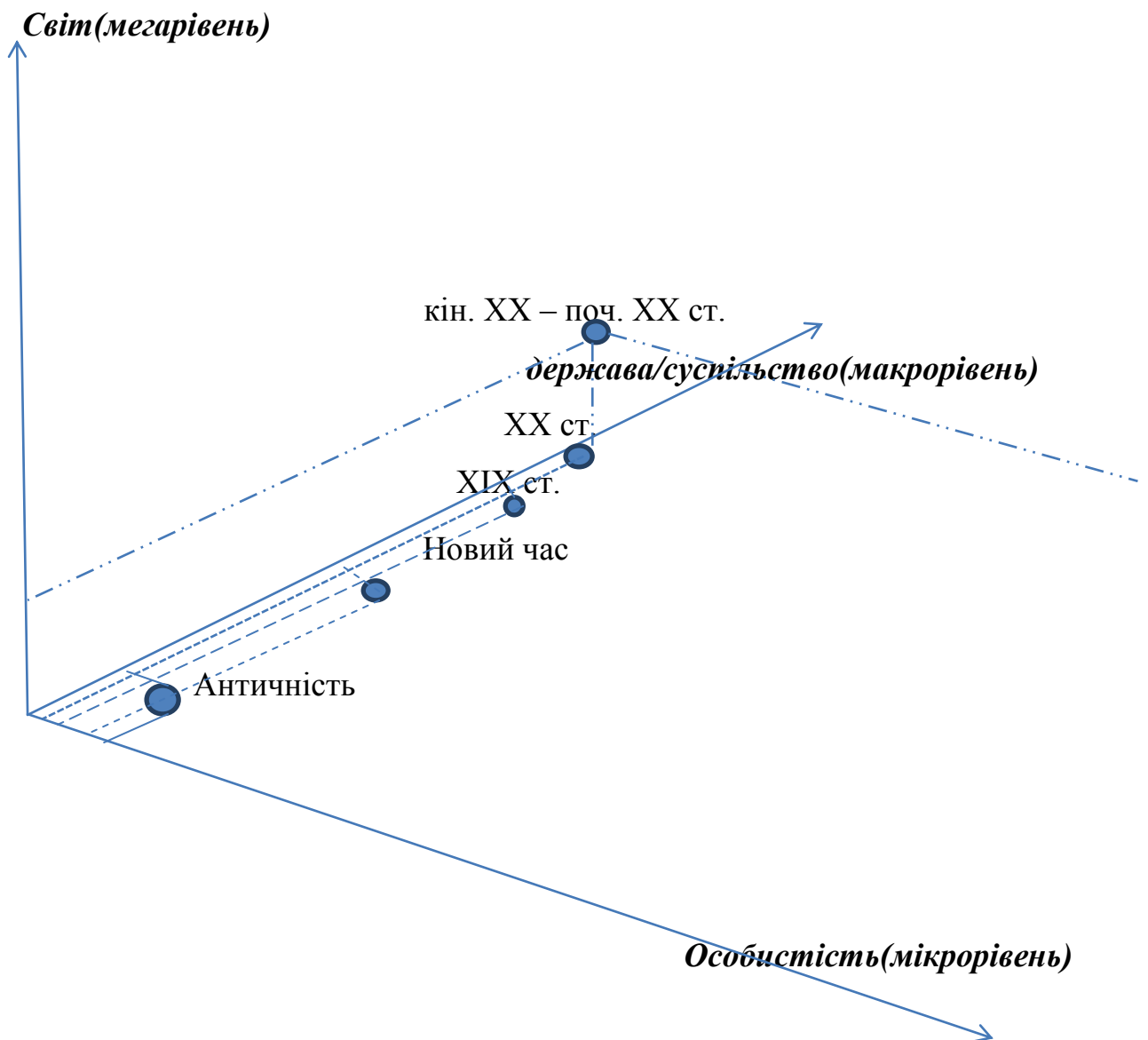
Іншим представником «прикладної» справедливості є Джон Кеннет Гелбрейт, який зробив спробу визначити концепт справедливого суспільства (авт. «good society» – в оригіналі). Справедливе суспільство – це суспільство досягнень, де забезпечується ефективно виробництво товарів та послуг, а також, використання отриманими від їхньої реалізації доходами відповідно до соціально прийнятних та економічно доцільних критеріїв [9, р. 5]. Проте, вчений не дає відповіді, які це соціально прийнятні та економічно доцільні критерії. Поряд із об'єктивними критеріями, Гелбрейт виділяє й вагу індивідуальних досягнень та прагнень: справедливе суспільство не прагне до рівності в розподілі доходів, наприклад. Рівність не відповідає ні людській натурі, ні характеру й системі економічної мотивації. Точніше, люди відрізняються бажанням та вмінням заробляти гроші. Окрім того, що він був науковцем, паралельно будував успішну кар'єру в адміністраціях президентів США: Франкліна Рузвельта, Гаррі Трумена, Джона Кеннеді, Ліндона Джонсона та Білла Клінтона.

Окремої уваги заслуговує розгляд підходів щодо справедливості у «радянському контейнері». Можна чітко визначити період старту дослідження справедливості в СРСР – політика держави опісля XVII з'їзду КПРС (проголошення політики гласності). З'являються спеціальні видання, які стосуються вивчення соціальної справедливості на мультидисциплінарному рівні у всіх республіках. Робляться спроби як теоретичного аналізу справедливості (Л. Зінчук, Ф. Кирилюк, А. Ковін, А. Колодій, О. Маруховська, Г. Матвєєва, З. Черванева та інші), так й пропонуються практичні спроби досягнення соціальної справедливості у радянському суспільстві (Л. Кунельський, А. Новаков, В. Соколов, Х. Шайхова та інші).

Сучасний етап дослідження справедливості, на нашу думку, проходить у часі переходу до Другого модерну, відповідно до теорії У. Бека, про яку вже говорилося. Тому, якщо попередні ідеї про справедливість розвивалися між мікро-/ мезо- (особистість/ соціальна група) та макрорівнем (держава / суспільство), то сьогодні з'являється ще й мегарівень (світ). Й авторським припущенням є те, що уявлення про справедливість все частіше розвиватимуться й функціонуватимуть між мікро- та мегарівнями. Тобто, тут варто говорити про формування поняття глобальної справедливості (також, можна зустріти такі детермінації як міжнародна справедливість, міжнародна етика чи закон націй; проте глобальна справедливість – це найбільш оптимальний термін, що відображає досліджувані нами процеси). Власне, зростання актуальності дослідження глобальної справедливості можна пояснити двома причинами, відповідно до концепції Другого модерну: глобальна взаємозалежність явищ та процесів й ерозія суверенітету. Саме явище глобальної справедливості розглядається в ідеологічному, науковому та громадсько-політичному розрізі. В США та Європі існує безліч неурядових громадських організацій, що мають на меті досягти глобальної справедливості (Center of Global Justice, Global Justice Center тощо) через гендерну рівність, подолання екологічних проблем, економічний та соціальний розвиток країн так званого третього світу, захист прав людини, «перезавантаження» демократії, боротьбу із бідністю у світі тощо. Навідмінно від третього сектору, наукове вивчення глобальної справедливості потребує динамічних досліджень, поміж тим, що існують навіть спеціалізовані інституції по вивченню глобальної справедливості (The Hague Institute for Global Justice) та кафедри при університетах (Harvard University, University of San Francisco та інші), все ж таки основні відомі концепції потребують розширення об'єктів дослідження, сфер та тематики. До прикладу, парадигма «принципів здібностей» М. Нассбаума, що опирається на аристотелево-марксовий підхід, пропонує необхідність врахування умов життя та усесторонніх здібностей індивіда: від первинних потреб в їжі, житлі, до потреби корпоративного життя в суспільстві. Опіраючись на цей принцип, науковець пропонує десять принципів глобальної

справедливості, що є економічно детерміновані (до прикладу: необхідність відрахування від загального доходу розвинутих країн істотної долі ресурсів для бідних держав; мультинаціональні корпорації в регіонах своєї діяльності мають нести відповідальність за розвиток здібностей індивідів тощо) [1, с. 270]. На нашу думку, при дослідженні глобальної справедливості, варто звернути окрему увагу й на рух «мікро-/ мезорівень - мегарівень - мікро-/ мезорівень» (зараз, все ж таки, більш досліджений є рух від мегарівня до інших рівнів дослідження), задля того, щоб вивчити ще й особливості формування та поширення сьогодні цінностей, інтересів та уявлень про справедливість.

Відтак, схематично розвиток ідей про справедливість можна зобразити через вісі координат: особистість, держава / суспільство, світ.

Тобто, якщо розглядати перші згадування й ідеї про справедливість в Античний час можна побачити баланс між особистістю та державою в процесі формування й функціонування справедливості. Протягом наступного часу, а особливо яскраво це починає проявлятися у кінці XVIII – XIX столітті – періоду формування основних політичних ідеологій та концепту держави, першість надається державі як носію основних інституціоналізованих цінностей, що й формують концепти справедливості. Відповідні риси залишаються актуальними й у XX столітті, де постулати справедливості є прикладними та застосовуються у конкретній «державі-контейнері». Проте, кінець XX – початок XXI століття характеризується глобалаційними, транснаціональними процесами. Поміж тим, що справедливість є рисою конкретної особистості як показник рівня дотичних явищ: свободи, рівності (часткове згадування А. Колодій, Т. Ренч, Дж. Роулз), вона стає все більш універсальною виходячи на мегарівень функціонування, розриваючи кордони таким чином. Відтак, наступним кроком у нашому дослідженні є робота над формуванням концепту глобальної справедливості, завдяки транснаціональному вивченню уявлень про справедливість серед мобільних соціальних груп.

ANNOTATION

The article reviews the main ideas of justice in the historical and dimensional perspective from Antiquity to the modern characteristics of the processes of globalization. The author attempted to schematize of these ideas in a coordinate system "personality / social group - the state - the world."

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены основные идеи о справедливости в историко-пространственной перспективе, начиная от античности и до современных особенностей процессов глобализации. Автором предпринята попытка схематизации этих идей в системе координат «личность / социальная группа - государство - мир».

Література

1. Аитова Г. Ш. Философские основания западных концептов глобальной справедливости / Аитова Г. Ш. // Знание, понимание, умение. – 2011. – №3. – С. 268-271.
2. Андрій Баумейстер. Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання. – К.: Дух і літера, 2012. – 408 с.
3. Бек, Ульрих. Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Ульрих Бек; пер. з нім. О. Юдіна. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
4. У. Бек. Что такое глобализация? / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седелника; Общая ред. и предисл. А. Филиппова. — М.: Прогресс-Традиция, 2001. — 304 с.
5. М. Младенович. Об идее справедливости и ее реализации / М. Младенович // Гуманитарное знание: теория и методология. – 2009. - №3. – С. 43-50.
6. Ролз, Джон. Теорія справедливості / Пер. з англ. О. Мокровольський: - К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2001. – 822 с.
7. Смелзер Нейл Дж. Проблеми соціології. Георг-Зіммелівські лекції, 1995. / Перекл. з англійської В. Дмитрук. – Львів: Кальварія, 2003. – 128 с.
8. Хайек Ф. А. фон. Познание, конкуренция и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики. – М.: ИРИСЭН, 2006. - 644 с.
9. John Kenneth Galbraith. The Good Society: The Humane Agenda. – Boston – New York: Houghton Mifflin Company. – 1996. – 152 p.
10. Nozick R. Anarchy, State and Utopia. – N. Y.: Basic Books, Inc., Publishers, 1974. – 367 p.